

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДЕВІАНТНИХ ПІДЛІТКІВ

У статті проаналізовано психологічні форми агресивності девіантних підлітків, виявлено міру взаємозв'язку між рівнем агресивності та властивостями темпераменту цих підлітків.

Ключові слова: девіантність, особистість, форма агресивності, агресивність, властивості темпераменту.

На сьогоднішній день відмічається значний зріст агресії у різноманітних сферах життєдіяльності особистості, зростають стимули до агресивної поведінки в масовій культурі, активно пропагується використання агресивних проявів для досягнення певних цілей у засобах масової інформації. Сучасне суспільство пред'являє до людини зокрема до її духовності, цінностей та уявлень щодо свого майбутнього та майбутнього суспільства все більші і більші вимоги. Особливого значення набуває ця проблема в умовах соціальної реабілітації та адаптації осіб з девіантною поведінкою.

Статистика свідчить про ріст девіантної поведінки серед різних соціальних та демографічних груп. Надзвичайно актуальною є ця проблема стосовно осіб підліткового віку, особистість яких ще перебуває на етапі активного, як правило, досить складного і суперечливого процесу визначення життєвих цінностей, вироблення переконань, самовдосконалення в духовній та фізичній сферах.

З кожним днем збільшується кількість підлітків з агресивною поведінкою, яка проявляється в порушенні суспільного порядку, хуліганстві, алкоголізмі, наркоманії та ін.

У зв'язку з цим для сучасного етапу розвитку українського суспільства пріоритетним є курс на формування підростаючого покоління з активною життєвою позицією, здатного до особистісного волевиявлення у неагресивний, толерантний спосіб. Саме тому, у психолого-педагогічній науці особливу актуальність набули експериментальні дослідження, спрямовані на пошук засобів попередження та зменшення проявів агресії у школярів підліткового віку.

За останнє півстоліття в зарубіжній психології накопичився великий досвід у вивченні агресивної поведінки людини. Теоретичні положення розглядаються в рамках інстинктивістського (З. Фрейд, К.Лоренц), біологічного (В. Гесс, Р.Джекобс, С. Меднік, Д.Олдс), фрустраційного (Дж. Доллард, Л.Дуб, Н. Міллер), когнітивного (Л.Берковіц, Л. Ерон, Д.Зілманн, Л. Х'юсманн), соціального (А.Бандура, А. Басс, Р.Берон та Д. Річардсон, Б.Крейхі) підходів, кожний з яких подає своє трактування агресії.

У вітчизняній психології проблема агресії висвітлена в працях Б.С. Братуся, С.М. Єніколопова, Л.Ю. Іванової, Н.О. Ратінової, А.О. Реана, Т.Г. Рум'янцевої, І.О. Фурманова, О.В. Хреннікова. Деструктивний характер даного явища підкреслюється низкою наукових досліджень, в яких агресія розглядається в контексті девіантної поведінки та злочинності (Н.В.Алікіна, С.М.Єніколов, Л. П. Конишева, Н.О.Ратінова, В.Г.Степанов, В.В.Устінова). При цьому вітчизняні дослідники розглядають агресивного суб'єкта як такого, що інтегрує в собі внутрішні та зовнішні впливи, тоді як зарубіжні науковці (А.Бандура та Р. Уолтерс, Г.Паренс, Дж. Паттерсон, М.Раттер, А. Фрейд) зосереджують увагу на пошуку окремих детермінант прояву агресії.

В останнє десятиріччя вчені приділяють увагу вивченню агресивної поведінки у неделінквентних осіб різного віку: О.Б.Бовть, В.І.Шебанова – молодшого шкільного; А.О.Реан, Л.Н.Семенюк – підліткового; В.М.Крайнюк, О.В.Хренніков, С.Г.Шебанова – юнацького. Зокрема, в дослідженні підліткового віку науковцями отримані дані стосовно особливостей вікової динаміки (А.О. Реан, Л.Н. Семенюк), статевих відмінностей (І.О. Фурманов, Л.Н. Семенюк); визначена дія макросоціальних чинників, сім'ї (Н.В. Алікіна, О.Б. Бовть, А.О. Реан, Л.Н. Семенюк) на агресивну поведінку. Зокрема, проблема психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків з девіантною поведінкою залишається поза увагою дослідників.

Вибір підліткового віку в дослідженні обумовлений тим, що саме в цей період посилюється ймовірність появи агресивних форм поведінки, які набувають характеру усталених патернів. Тим більше, що шкільна практика засвідчує: агресія є розповсюдженим явищем серед підлітків.

Підлітковий вік є одним з найбільш складних і проблемних у житті кожної людини. В цьому віці виникають різноманітні труднощі соціальної адаптації, пов'язані з його психологічними особливостями, що особливо стосується підлітків з акцентуаціями характеру (В. П. Дворщенко, А. Е. Лічко). Труднощі такого роду нерідко викликають агресію з боку неповнолітніх, яка тільки загострює їх.

Сучасний підліток живе у світі, складному за своїм змістом і тенденціям соціалізації. Це пов'язано, по-перше, з темпом і ритмом технологічних перетворень, що пред'являють до зростаючих людей нові вимоги. По-друге, з насиченим характером інформації, яка глибинно впливає на підлітка, в якого ще не має чіткої життєвої позиції. По-третє, з екологічними і економічними кризами у суспільстві, які викликають у дітей відчуття безнадійності і роздратування. При цьому у молодих людей розвивається відчуття протесту, часто неусвідомленого, і в той же час зростає їх індивідуалізація, яка при втраті загальносоціальної зацікавленості веде до егоїзму. Підлітки більше інших вікових груп страждають від соціальної, економічної і моральної нестабільності у країні [3].

У значній частини сучасних підлітків формуються життєва безпорадність, пасивність, зневіра та байдужість до всього, молодшає вік злочинців, формуються та закріплюються різні форми девіантної поведінки. У певній категорії дітей агресія, як стійка форма поведінки, не тільки зберігається, але і розвивається, трансформуючись у стійку якість особистості. Знижується продуктивний потенціал дитини, знижуються можливості повноцінної комунікації, деформується її особистісний розвиток.

Аналіз різних підходів переконує в доцільності розуміти агресивність як цілеспрямовану руйнуючу поведінку, яка суперечить нормам і правилам існування людей у суспільстві, спричинює фізичну шкоду людям чи викликає у них психічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруження, страху і т.д.) [5].

Укорінення агресивної моделі поведінки в середовищі підлітків виступає в якості маркера деформованого способу життя і відображає одну з гострих психологічних і соціальних проблем нашого суспільства. Лише шляхом глибокого наукового вивчення генези, динаміки психологічних механізмів агресивної поведінки можлива побудова адекватної профілактичної та корекційної програми асоціальної поведінки особистості. Важливою складовою цього питання є вивчення різних факторів (внутрішніх і зовнішніх), які здійснюють вплив на виникнення агресивних форм поведінки девіантних підлітків.

У сучасних теоретичних підходах до вивчення природи агресії основний акцент робиться на особистісних якостях людини, які так чи інакше виступають детермінантами агресивної поведінки. Це, на наш погляд, збагачує знання і відкриває нові можливості у вивченні даного явища, оскільки до уваги приймаються як стан, в якому перебуває людина, так і певні індивідуально-психологічні властивості особистості.

Таким чином, аналіз літератури показав, що у психології проблема детермінації агресивності і контролю над даною формою поведінки

розглядається з двох позицій. З одного боку, агресія визначається зовнішніми факторами, а з другого, вона формується в процесі соціалізації і обумовлена внутрішніми якостями особистості [5].

До зовнішніх факторів, які обумовлюють агресивні форми поведінки, відносять оточуючі і ситуаційні, до внутрішніх – комплекс взаємопов'язаних, взаємообумовлених особистісних й індивідуально-психологічних особливостей, які включають когнітивний, емоційний і поведінковий аспекти, що у сукупності представляють собою компонентний склад агресивної поведінки [5].

Таким чином, важливо у кожному конкретному випадку визначити, що є провідним чинником агресивності підлітка. З одного боку, ведучим рівнем детермінації агресії може виступати агресивність як стійка якість деформованої особистості, з другого – агресивна поведінка може бути обумовлена механізмами наслідування і порушеннями процесів саморегуляції, при яких агресивна поведінка носить захисний демонстративний характер.

Аналіз теоретичних і експериментальних досліджень дозволяє припустити, що агресивна поведінка девіантних підлітків може розглядатися як особлива й ефективна форма організації поведінки у певних ситуаціях.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження взаємозв'язку агресивності з особистісними і індивідуально-психологічними властивостями девіантних підлітків.

Наше дослідження проводилось на базі позашкільного закладу смт. Чемерівці. В експерименті брали участь 30 підлітків з девіантною поведінкою.

Для досягнення поставленої мети використовувалися наступні психодіагностичні методики, адекватні завданням дослідження: спостереження, бесіди з учнями, особистісні опитувальники Баса–Даркі, А.Асінгера "Діагностика агресивності у відносинах", В.М. Русалова "Діагностика рівнів розвитку властивостей темпераменту".

Відповідаючи на запитання тесту А.Асінгера "Оцінка агресивності у відносинах", підлітки з девіантною поведінкою оцінювали свій рівень агресивності. Аналіз їх відповідей виявив наступну картину: 58,0% респондентів виявились агресивними, вони часто бувають невірноваженими і жорстокими щодо інших (див. рис. 1); 27,0% виявили середній рівень агресивності; підлітки, які занадто миролюбні – 15,0%, є недостатньо впевненими у своїх силах і можливостях.

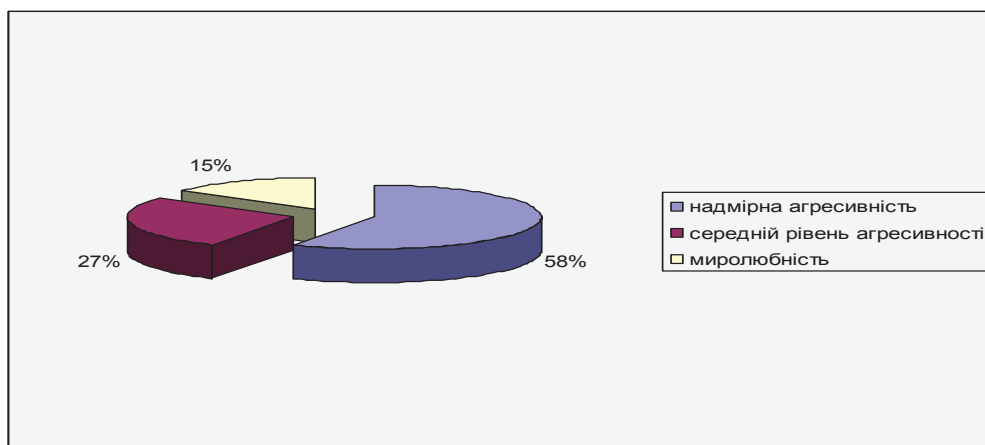

Рис.1. Розподіл підлітків за рівнями агресивності у відносинах

Детальний аналіз експериментального матеріалу за методикою Баса-Даркі "Діагностика стану агресивності" дозволив нам виокремити та охарактеризувати форми агресивних реакцій у підлітків з девіантною поведінкою (див. таблицю 1)

Таблиця 1

Розподіл девіантних підлітків за формами агресивності

Форми агресивності	Кількість підлітків з відповідними формами	Дані у %
Фізична	14	46,7%
Непряма	4	13,3%
Вербальна	9	30,0%
Негативізм	3	10,0%

Так, у нашому дослідженні з 30 девіантних підлітків, що брали участь у тестуванні, – у 46,7% переважає фізична форма агресивності. Для них характерна бідність ціннісних орієнтацій, їх примітивність, відсутність захоплень, духовних запитів, нестійкість інтересів, у тому числі і пізнавальних. У цих дітей низький рівень інтелектуального розвитку, підвищена навіюваність, нерозвинені моральні уявлення. Їм присутня емоційна грубість, озлобленість як проти ровесників, так і проти оточуючих людей. Вони егоцентричні, озлоблені, запальні. Егоїзм, байдужість, відсутність авторитетів є типовими особливостями цих дітей. У 30,0% респондентів виявлено вербальну форму агресивності. Володіючи більш широким колом інтересів, вони відрізняються загостреним індивідуалізмом, бажанням зайняти центральне місце за рахунок пригнічення слабких і молодших. Їх характеризує імпульсивність, швидка зміна настрою, брехня,

дратівливість. У цих дітей сформувались перекручені уявлення про мужність, товариськість. Вони отримують задоволення від чужої болі. Третю групу досліджуваних (13,3%) характеризує конфлікт між деформованими і позитивними потребами, цінностями, відносинами, поглядами. Вони відрізняються однобічністю інтересів. Ці діти не прагнуть до досягнень, успіхів, апатичні. В їх поведінці переважає непряма форма агресії. В четверту групу входять підлітки (10,0%), які відрізняються слабо деформованими потребами, але в той же час, відсутністю певних інтересів і обмеженим колом спілкування. Вони безвольні, недовірливі. Для цих дітей характерна боягузливість і мстливість. В їх поведінці переважає негативізм.

Проаналізовані властивості темпераменту респондентів (ергічність, пластичність, темп і емоційність, за методикою В.М. Русалова) підтвердили той факт, що вони у досліджуваних по-різному проявляються і в навчальній діяльності і в сфері взаємовідносин з людьми, і тому за даною методикою ми окремо оцінювали темперамент в діяльності і спілкуванні по кожній із перерахованих властивостей.

Наступним етапом в обробці експериментальних матеріалів було з'ясування характеру зв'язків між виявленими індивідуально-типологічними властивостями особистості підлітків. З цією метою був використаний множинний регресійний аналіз, який дозволяє виявити залежність (вплив) між декількома незалежними змінними (складові темпераменту) і залежною змінною (агресивність) (див. табл. 2).

Таблиця 2

Взаємозв'язок властивостей темпераменту із рівнем агресивності

Властивості темпераменту	Міра взаємопов'язаності властивостей темпераменту із рівнем агресивності
1.Предметна ергічність	-0. 1587
2.Соціальна ергічність	0. 1710
3.Пластичність	0. 2500
4.Соціальна пластичність	0. 3398
5.Темп	-0. 5045
6.Соціальний темп	-0. 3102
7.Емоційність	-0. 0449
8.Соціальна емоційність	-0. 6778
R (коефіцієнт регресії)	0.2768

Як видно з графіка (рис. 2), найсильніша пряма залежність із рівнем агресивності спостерігається з властивостями соціальної пластичності, а також пластичності й соціальної ергічності. Виходить, що, чим легше особа переключається з однієї людини на іншу в процесі спілкування, чим більша схильність до різноманітності комунікативних програм, чим більша різноманітність форм соціальних контактів – тим вірогідніший високий рівень агресивності. Людина невірноважена, може бути жорстка щодо інших людей, сподівається досягти успіхів, сподіваючись на свої власні сили і нехтуючи інтересами інших. У неї високий рівень потреби в соціальних контактах, жадання освоєння соціальних форм діяльності, прагнення до лідерства, товариськість, залучення в соціальну діяльність і, в той же час – легкість переключення з одного предмету діяльності на інший.

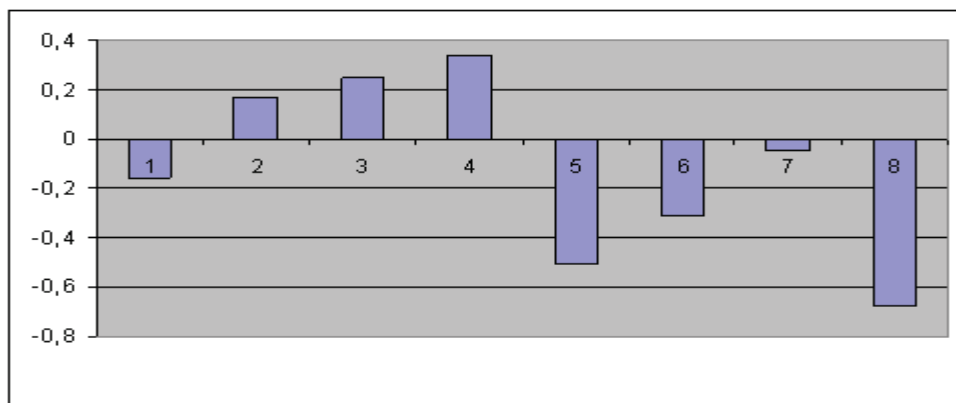

Рис. 2 Міра зв'язку впливу властивостей темпераменту із рівнем агресивності у девіантних підлітків

Найсильніший обернений зв'язок із агресивністю мають соціальна емоційність, темп і соціальний темп ($RR = -0,6778; -0,5045; -0,3102$). Тобто, девіантним підліткам з низьким рівнем агресивності властиві низька емоційна чутливість в комунікативній сфері і до невдач у спілкуванні, низькі показники швидкісних характеристик виконання окремих операцій і рухових актів у процесі спілкування. У цьому випадку людина повільна і нечутлива, спілкування не є для неї особливо значущим чинником, вона більше занурена у свій внутрішній світ.

Отож, в результаті дослідження виявлено схильність девіантних підлітків до відкритих форм агресивного реагування з переважанням фізичних і вербальних форм агресії, з тенденцією діяти імпульсивно, по першому спонуканню, без врахування наслідків своєї поведінки. Різні форми агресивності між собою взаємопов'язані, при цьому одна форма агресії може супроводжуватися іншою і навіть виступати в якості детермінанти.

Агресивність в особистісних характеристиках підлітків з девіантною поведінкою формується в основному як форма протесту проти нерозуміння дорослих, із-за незадоволення своїм станом у суспільстві, що проявляється і у відповідній поведінці. При дослідженні агресивної поведінки спостерігається взаємозв'язок з особистісними і індивідуально-типологічними властивостями девіантних підлітків. Отримані дані свідчать про те, що агресивна поведінка девіантних підлітків детермінована не агресивністю як стійкою якістю деформованої особистості із схильністю до жорстокості і насилля, а стереотипами поведінки, при яких агресивні дії носять захисно-демонстративний характер.

Для вирішення проблеми превентивних заходів і корекції агресивної поведінки необхідним є створення умов для реабілітації і розвитку девіантних підлітків. І тому отримані результати відкривають перспективи у плані психологічно обгрунтованої організації розвивальної й виховної діяльності педагогічних працівників, які виховують девіантних підлітків.

Список використаних джерел:

1. Бандура А., Уолтере Р. Подростковая агрессия: Изучение влияния воспитания и семейных отношений.–М., 1999.
2. Берон Р., Ричардсон Д. Агрессия.– СПб: Питер, 2000.
3. Беличева С.А. Основы превентивной психологии/ Беличева С.А.–М.: Социальное здоровье России, 1994.– 224 с.
4. Муталимова А.М. Взаимосвязь свойств темперамента и особенностей межличностных отношений: Автореферат диссертации... канд. психол.н. – М., 1998. – 18 с.
5. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. – М., 1996.– 125 с.
6. Симонов П.В., Ершов П.М. Темперамент. Характер. Личность. – М.: Наука, 1984. – 255 с.

In the article it is analysed psychological mechanisms and typology of aggressiveness of deviant teenagers on the basis of their personality descriptions and features of conduct.

Keywords: deviation, personality, style of conduct, aggressiveness, property of temperament.

Отримано 25.2.2012